

Emilia Gulińska

Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu

ORCID: 0000-0002-1106-5067

emi.gul@wp.pl

Gminna rada seniorów jako instytucja partycypacji społecznej w samorządzie terytorialnym

STRESZCZENIE

W artykule podjęto problematykę gminnej rady seniorów jako instytucji partycypacji społecznej w samorządzie terytorialnym. Rozważania rozpoczynają się od omówienia pojęcia i istoty partycypacji społecznej oraz partycypacji osób starszych w życiu publicznym. Następnie zanalizowano gminne rady seniorów w świetle ustawy o samorządzie gminnym i funkcje rad seniorów oraz opisano partycypację społeczną osób starszych w Wielkiej Brytanii i Niemczech.

Słowa kluczowe: partycypacja; społeczeństwo obywatelskie; samorząd terytorialny

WPROWADZENIE

Współczesna istota społeczeństwa obywatelskiego wiąże się z postulatem uczestnictwa i oznacza zakwestionowanie dychotomii państwowe – prywatne, zachęcając do udziału w życiu publicznym, które nie ma charakteru politycznego. Sfera publiczna to sfera pośrednia między życiem prywatnym i państwowym, do której jednostki wchodzić jako osoby prywatne nie po to, aby utwierdzać swe odosobnienie, lecz przede wszystkim po to, aby je przewyciężyć bez stawiania się trybami maszyny państwowej¹. Inicjatywy obywatelskie łączą się najczęściej z koncepcją prawną ustroju terytorialnego, której podwaliny można odnaleźć w założeniach demokracji bezpośredniej. Można więc wskazać uprawnienia obywatelskie, do których zalicza się m.in. uprawnienia mieszkańców danej społeczności lokalnej do realizowania różnych form samoorganizacji, które są wykorzystywane do zaspokajania potrzeb indywidualnych i zbiorowych wspólnoty samorządowej².

Celem artykułu jest ukazanie partycypacji społecznej osób starszych poprzez omówienie gminnych rad seniorów. Analizie poddano pojęcie i istotę partycypacji społecznej oraz partycypacji osób starszych w życiu publicznym. Następnie omówiono gminne rady seniorów w świetle ustawy o samorządzie gminnym i funkcje rad seniorów oraz poddano analizie partycypację społeczną osób starszych w Wielkiej Brytanii i Niemczech.

¹ P. Śwital, *Prawne formy udziału obywateli w życiu publicznym – wybrane aspekty*, [w:] *Prawa człowieka we współczesnym świecie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Śwital, W. Wojtyła, Radom 2018, s. 158–159.

² P. Romaniuk, *Istota partycypacji obywatelskiej w samorządzie terytorialnym elementem zarządzania i budowy zaufania do instytucji publicznych*, [w:] *Sprawiedliwość i zaufanie do władz publicznych w prawie administracyjnym*, red. M. Stahl, M. Kasiński, K. Włazlak, Warszawa 2015, s. 348–349.

POJĘCIE I ISTOTA PARTYCYPACJI SPOŁECZNEJ

Partycypacja społeczna to aktywny udział mieszkańców danej wspólnoty samorządowej w sprawach istotnych dla niej, jej mieszkańców lub określonych grup społecznych. To włączanie w proces powstawania dokumentów planistycznych, podejmowania kluczowych decyzji i rozwiązywania problemów lokalnych. Cechą charakterystyczną partycypacji jest aktywny udział wszystkich partnerów uczestniczących w procesie współdziałania. Partycypacja społeczna polega na komunikowaniu się mieszkańców z władzami gminy oraz ich obustronnej współpracy³. Partycypacja obywatelska to zjawisko, w którym społeczność mieszkańców danej jednostki samorządu terytorialnego bądź państwa uczestniczy w działaniach skupionych na identyfikacji oraz rozwiązywaniu różnorodnych wspólnych problemów i potrzeb. Partycypacja społeczna jest przejawem organizowania się i zrzeszania ludzi, którzy dzięki własnej wiedzy, umiejętnościom, doświadczeniu i zaangażowaniu zmierzają do wyznaczenia, a następnie do osiągnięcia wspólnie zdefiniowanych celów. Ważne jest także włączanie w ten proces zadań publicznych zleczanych przez instytucje rządowe lub samorządowe organizacji pożytku publicznego⁴.

Zdaniem P. Świtala partycypacja społeczna zakłada uczestnictwo mieszkańców w projektowaniu i podejmowaniu rozstrzygnięć mających wpływ na funkcjonowanie tej społeczności właściwie pod każdym względem: społecznym, ekonomicznym, zdrowotnym, gospodarczym, kulturowym czy środowiskowym, a tym samym zaangażowanie jednostki w proces decyzyjny, który może mieć charakter rozstrzygający lub opiniujący. W dalszych rozważaniach autor podkreśla, że punktem wyjścia dla rozważań partycypacji społecznej jako formy sprawowania władzy jest postulat utworzenia partycypacyjnego modelu administracji publicznej. W modelu tym akcentuje się nie tyle aspekt efektywności ekonomicznej działania administracji, ile raczej aspekt demokratyzacji udziału w działaniu administracji zarówno jego bezpośrednich wykonawców, jak i potencjalnych adresatów i beneficjentów działania administracji publicznej⁵.

PARTYCYPACJA OSÓB STARSZYCH W ŻYCIU PUBLICZNYM

Postępujący proces starzenia się społeczeństwa w Polsce jest już faktem niemal powszechnie znanym i statystycznie udowodnionym⁶. Sposób funkcjonowania osób starszych w coraz większym stopniu wpływa zatem na życie społeczeństwa jako całości. Aktywizacja osób starszych uwzględniająca ich specyficzne potrzeby i oczekiwania oraz wykorzystująca potencjał tej grupy, a także wypracowanie instrumentów, które umożliwią seniorom angażowanie się w życie społeczności lokalnej i zachęca do partycypacji publicznej, staje się więc coraz bardziej istotnym zadaniem władz publicznych oraz organizacji pozarządowych, w szczególności tych, które dedykują swoją ofertę osobom starszym. To trudne wyzwanie, gdyż – jak wskazują wyniki wielu badań – bycie osobą starszą często łączy się w Polsce

³ J. Kwiatkowski, *Partycypacja społeczna i rozwój społeczny*, Warszawa 2003, s. 9.

⁴ P. Romaniuk, *op. cit.*, s. 342.

⁵ P. Śwital, *op. cit.*, s. 160.

⁶ W. Borczyk, D. Jachimowicz, W. Nalepa, *Gminne Rady Seniorów w praktyce – wybrane zagadnienia*, Nowy Sącz 2014, s. 11–12.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

z wykluczeniem społecznym, co przejawia się w tej grupie m.in. niskim odsetkiem osób uczestniczących w jakichkolwiek formach kształcenia, niską aktywnością zawodową, niskim odsetkiem osób starszych korzystających z nowoczesnych technologii telekomunikacyjnych, złą sytuacją materialną oraz biernym sposobem spędzania wolnego czasu⁷.

Włączanie seniorów w podejmowanie decyzji, które ich dotyczą, nadal pozostaje rzadkością. Działania kierowane dotychczas do osób starszych miały na celu przede wszystkim ich aktywizację w dwóch głównych obszarach: zawodowym oraz kulturowo-edukacyjnym. Znacznie gorzej jest natomiast z postrzeganiem seniora jako obywatela, którego warto i należy włączać w procesy decyzyjne w obszarach polityk i usług publicznych dotyczących tej grupy społecznej⁸.

GMINNE RADY SENIORÓW W ŚWIETLE USTAWY O SAMORZĄDZIE GMINNYM

Zgodnie z art. 5c ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym⁹ gmina sprzyja solidarności międzypokoleniowej oraz tworzy warunki do pobudzania aktywności obywatelskiej osób starszych w samorządzie terytorialnym. Należy zgodzić się z poglądem Naczelnego Sądu Administracyjnego, w ocenie którego umocowanie do określenia pojęcia seniora jest ściśle związane z uprawnieniem organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego do powołania rady seniorów oraz określenia trybu wyboru jej członków i zasad działania. W dalszym uzasadnieniu wyroku NSA podkreśla, że w doktrynie i orzecznictwie ugruntował się pogląd, iż uchwała podjęta na podstawie art. 5c u.s.g. jest aktem normatywnym w rozumieniu art. 40 ust. 1 u.s.g.¹⁰, co oznacza, że stanowi ona źródło prawa na terenie objętym obszarem działania danej jednostki samorządu terytorialnego. Określenie wieku uprawniającego do uczestnictwa w radzie seniorów jest niezwykle istotne, gdyż jej członkiem mają być przedstawiciele osób starszych. Wypełnienie dyspozycji zawartej w art. 5c u.s.g. wymaga więc od rady gminy nadania pojęciu seniora konkretnego znaczenia, ponieważ brak tej regulacji w istocie uniemożliwiłby funkcjonowanie rady seniorów i naruszałby uprawnienie organu jednostki samorządu terytorialnego do powołania gminnej rady seniorów, nadania jej statutu oraz określenia trybu wyboru jej członków i zasad działania¹¹. Orzecznictwo w powyższej kwestii nie jest jednolite. Jak stwierdził Naczelny Sąd Administracyjny w wyroku z dnia 6 lutego 2019 r.:

Błędny jest [...] twierdzenie, że przedmiotowa jest uchwała aktem normatywnym w rozumieniu art. 40 ust. 1 u.s.g. Nie jest to akt ogólny, kierowany do nieokreślonej liczby adresatów, ale akt kierownictwa wewnętrznego. Przepisy statutu gminnej rady seniorów określają zadania, wytyczne dla pracowników gminy dotyczące powołania gminnej rady seniorów. Całą procedurę wyboru członków gminnej rady seniorów przeprowadza się wewnątrz gminy. Ze statutu gminnej rady seniorów nie wynikają kompetencje do podejmowania czynności polegających na konsultowaniu, doradzaniu w pewnych powtarzających się okolicznościach. Normy

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ T.j. Dz.U. 2019, poz. 506 ze zm., dalej: u.s.g.

¹⁰ Na podstawie upoważnień ustawowych gminie przysługuje prawo stanowienia aktów prawa miejscowego obowiązujących na obszarze gminy.

¹¹ Wyrok NSA z dnia 27 października 2017 r., II OSK 349/16, LEX nr 2436163.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

prawne statuujące gminną radę seniorów nie mają tym samym charakteru abstrakcyjnego. Gminna rada seniorów powoływana jest dla potrzeb wewnętrznych gminy¹².

Rada Seniorów to instytucja o charakterze konsultacyjnym, doradczym oraz inicjatywnym¹³. Powoływana jest przez radę gminy na wniosek zainteresowanych środowisk lub z własnej inicjatywy, w drodze uchwały podejmowanej zwykłą większością głosów w głosowaniu jawnym. Organ stanowiący gminy może w tym zakresie przeprowadzić konsultacje społeczne z mieszkańcami¹⁴. Uchwała w sprawie powołania i statutu rady seniorów jest adresowana do społeczności lokalnej i organizacji społecznych, a dotyczy ich praw i obowiązków. Jest to akt ogólny, kierowany do nieokreślonego kręgu adresatów i wywołujący skutki prawne poza strukturami organizacyjnymi gminy. Akt ten posiada cechy ogólności i abstrakcyjności, które pozwalają uznać go za akt normatywny. W konsekwencji uchwała spełnia cechy aktów prawa miejscowego, które dla wejścia w życie wymagają ich wcześniejszego ogłoszenia w dzienniku urzędowym¹⁵.

Do prawidłowego funkcjonowania gminnej rady seniorów rada gminy powinna nadać jej statut, określający zasady wyborów jej członków i zakres działania¹⁶. Uprawnienia statutowe powinny zabezpieczyć osobom starszym uprawnienie do aktywnego uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, w szczególności poprzez zagwarantowanie ścisłego współdziałania z organami samorządu gminnego – miałyby to większy wpływ na reprezentowanie ich interesów, realizację ich potrzeb i oczekiwań, jak również dawałoby większe możliwości rozwiązywania istotnych z ich punktu widzenia problemów¹⁷.

Radomska Rada Seniorów została powołana na podstawie uchwały Rady Miejskiej z dnia 17 marca 2014 r.¹⁸ Zrzesza ona przedstawicieli osób starszych oraz podmiotów działających na rzecz osób starszych, w szczególności przedstawicieli organizacji pozarządowych oraz podmiotów prowadzących uniwersytety trzeciego wieku¹⁹. Celem jej działania jest integracja, wspieranie i reprezentowanie środowisk poprzez:

- upowszechnianie wiedzy o potrzebach, prawach i możliwościach osób starszych, a przez to wzmocnienie wpływu seniorów na decyzje podejmowane przez władze lokalne,
- współpracę z władzami miasta przy rozstrzyganiu istotnych spraw i oczekiwań,
- działania na rzecz umacniania międzypokoleniowych więzi społecznych,

¹² Wyrok NSA z dnia 6 lutego 2019 r., II OSK 3545/18, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/ii-osk-3545-18-charakter-prawny-uchwal-wydawanych-na-522724627> [dostęp: 31.03.2019].

¹³ R. Marchaj, *Komentarz do art. 5c, [w:] Ustawa o samorządzie gminnym. Komentarz*, red. B. Dolnicki, Warszawa 2018.

¹⁴ M. Augustyniak, *Prawa i obowiązki radnego jednostki samorządu terytorialnego. Praktyczna wykładnia przepisów prawnych, wzory uchwał i schematy działań*, Warszawa 2014, s. 56–60.

¹⁵ Rozstrzygnięcie nadzorcze Wojewody Kujawsko-Pomorskiego z dnia 14 marca 2014 r., NZS 2014/3/54, LEX nr 1483433.

¹⁶ M. Augustyniak, *op. cit.*

¹⁷ T. Moll, *Rada seniorów – sposób realizacji potrzeby zwiększania aktywności społecznej osób starszych*, „Samorząd Terytorialny” 2015, nr 11, s. 66–76.

¹⁸ Uchwała nr 703/2014 Rady Miejskiej w Radomiu z dnia 17 marca 2014 r. w sprawie powołania Radomskiej Rady Seniorów i nadania jej statutu, <http://bip.radom.pl/ra/rada-miejska/uchwaly/26723,Uchwala-nr-7032014-w-sprawie-powolania-Radomskiej-Rady-Seniorow-i-nadania-jej-st.html> [dostęp: 30.03.2019].

¹⁹ § 2 Statutu Radomskiej Rady Seniorów, <http://bip.radom.pl/download/69/42282/statut.pdf> [dostęp: 30.03.2019].

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- przedstawianie propozycji zadań i działań na rzecz seniorów,
- wspieranie wszelkich form aktywności seniorów,
- wydawanie opinii i formułowanie wniosków służących rozwojowi działalności samorządu na rzecz seniorów,
- zgłaszanie uwag do aktów prawa miejscowego²⁰.

Radomska Rada Seniorów składa się z siedmiu przedstawicieli osób starszych oraz z przedstawicieli podmiotów działających na rzecz osób starszych, dwóch członków wskazanych przez przewodniczącego Rady Miejskiej w Radomiu w uzgodnieniu z Radą Miejską oraz dwóch członków wskazanych przez organ wykonawczy Miasta Radomia. Kadencja Rady wynosi 2 lata, licząc od dnia powołania jej członków²¹.

Nabór na członków odbywa się w drodze ogłoszenia Prezydenta Miasta poprzez podanie go do publicznej wiadomości na tablicy ogłoszeń Urzędu Miejskiego oraz na stronie internetowej Miasta Radomia. Członkowie Rady wybierani są w głosowaniu bezpośrednim, tajnym, na spotkaniu otwartym zwoływanym przez organ wykonawczy Miasta Radomia w terminie nie dłuższym niż 30 dni od daty zakończenia przyjmowania zgłoszeń kandydatów, określonej w ogłoszeniu o naborze kandydatów na członków Radomskiej Rady Seniorów. Uprawnionymi do oddania głosu na kandydata są mieszkańcy Radomia, którzy ukończyli 60 lat²².

Członkowie Rady Seniorów Miasta Radomia powoływani są w drodze zarządzenia przez organ wykonawczy Miasta Radomia²³. Rada Seniorów pracuje na posiedzeniach, które odbywają się w miarę potrzeb, nie rzadziej jednak niż raz na kwartał²⁴. Uchwały Rady podejmowane są w głosowaniu jawnym zwykłą większością głosów, w obecności co najmniej połowy składu członków²⁵.

FUNKCJE RAD SENIORÓW

Funkcja konsultacyjna polega na konsultowaniu projektów uchwał dotyczących spraw seniorów w gminie. Jest to niełatwe zadanie, gdyż wymaga posiadania specjalistycznej wiedzy w zakresie polityk publicznych, działań samorządu terytorialnego oraz sposobu tworzenia dokumentów. Kolejną trudnością może być sposób komunikowania się podczas konsultowania, ponieważ osoby starsze nie korzystają powszechnie z nowych technologii, do których zalicza się np. pocztę elektroniczną. W związku z powyższym dobrą praktyką są osobiste spotkania członków rad seniorów z pracownikami administracji publicznej, którzy opracowują poszczególne projekty uchwał²⁶.

Funkcja doradcza to projektowanie określonych rozwiązań dotyczących życia osób starszych w gminie. Do fakultatywnych rozwiązań można zaliczyć np. wprowadzenie kart

²⁰ § 3 Statutu Radomskiej Rady Seniorów.

²¹ § 4 Statutu Radomskiej Rady Seniorów.

²² § 5 Statutu Radomskiej Rady Seniorów.

²³ § 6 Statutu Radomskiej Rady Seniorów.

²⁴ § 10 Statutu Radomskiej Rady Seniorów.

²⁵ § 12 Statutu Radomskiej Rady Seniorów.

²⁶ K. Sztop-Rutkowska, *Rady Seniorów w działaniu*, Białystok 2017, s. 15–16.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

seniora. Rady seniorów mogą także uczestniczyć w monitorowaniu bądź ewaluacji realizacji podjętych uchwał, programów czy projektów²⁷.

Funkcja inicjatywna dotyczy współorganizacji wydarzeń o charakterze lokalnym, skierowanych do osób starszych. Realizowana jest na różne sposoby, może być również powiązana z przeprowadzeniem diagnozy potrzeb osób starszych w gminie. Analizując funkcję inicjatywną, należy zwrócić uwagę na integrację różnych organizacji i środowisk wspierających osoby starsze w gminie. Rada seniorów w tym przypadku może być skutecznym spoiwem ich działań, jak również może sprawiać, że ich partykularne interesy będą się zamieniać we wspólnie wypracowywane rozwiązania²⁸.

PARTYCYPACJA OSÓB STARSZYCH W WIELKIEJ BRYTANII

Fora seniorów są jedną z form aktywizacji społecznej osób starszych na poziomie lokalnym w ramach niezależnych grup obywatelskich, których celem jest stworzenie stałej przestrzeni dla osób starszych do zabierania głosu w ważnych dla nich sprawach. Głównymi obszarami, w których fora zabierają głos, są usługi publiczne skierowane do osób starszych, zwłaszcza usługi opiekuńcze świadczone na poziomach od lokalnego do centralnego. Mogą być one kilku- lub kilkunastoosobowymi grupami, ale również około tysiącosobowymi ciałami o silnie ustrukturyzowanej formule działania. W ramach działania forów mają miejsce regularne spotkania, odbywa się wymiana informacji, prowadzone są kampanie informacyjne oraz rozmaite zajęcia aktywizujące. Fora prowadzą osoby starsze, które działają na zasadzie wolontariatu. Przynależność ta ma charakter dobrowolny i nieformalny²⁹.

PARTYCYPACJA OSÓB STARSZYCH W NIEMCZECH

Seniorzy w Berlinie angażują się bezpłatnie na rzecz starszych osób na podstawie berlińskiego prawa o samostanowieniu organizacji seniorskich, które weszło w życie w 2006 r. jako pierwsze tego typu prawo. W 2011 r. zostało ono znowelizowane, w efekcie czego seniorzy mogą współpracować w oparciu o nie w swoich gminach całkowicie niezależnie, bezpartyjnie i bez względu na wyznanie. W landach obowiązują różne przepisy pozwalające seniorom tworzyć własne samorządy oraz włączać osoby starsze w proces podejmowania decyzji. Niemieckie rady seniorów powoływane są w każdym samorządzie lokalnym, aby reprezentować środowiska osób starszych, wspierać je, prowadzić dialog międzypokoleniowy. Współpracują one z władzami miasta zwłaszcza w tych obszarach, w których decyzje mają wpływ na osoby starsze lub przyszłych seniorów. Istnienie rad jest elementem obligatoryjnym. W sytuacji gdy w gminie nie utworzono wyżej wymienionego organu, samorząd zobligowany jest do utworzenia specjalnego biura ds. seniorów. Do kompetencji takiego biura należy:

- reprezentowanie interesów osób starszych,

²⁷ *Ibidem*, s. 17–18.

²⁸ *Ibidem*, s. 18–19.

²⁹ E. Stokłuska, *Fora seniorów w Wielkiej Brytanii – Program AGE UK Speaking Up For Our Age*, https://partycypacjaobywatelska.pl/wp-content/uploads/2015/09/kejs-_fora_seniorow_uk.pdf [dostęp: 31.03.2019].

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- prowadzenie konsultacji społecznych poprzedzających decyzje odnoszące się do polityki wobec seniorów,
- wspieranie samostanowienia osób starszych,
- uświadamianie państwowych ciał doradczych, członków partii politycznych i gminnych w tematyce potrzeb seniorów,
- działanie na rzecz godnego traktowania osób potrzebujących opieki,
- działanie na rzecz wzmocnienia subiektywnego poczucia bezpieczeństwa, tworzenie klimatu sprzyjającego współpracy międzypokoleniowej,
- zapewnienie aktywnego uczestnictwa berlińskich seniorów w życiu społecznym, kulturowym i politycznym oraz w działaniach wolontariackich.

Powołanymi do Okręgowej Rady Seniorów w Niemczech mogą być wszyscy seniorzy, którzy mają swoje miejsce zameldowania w danym okręgu. Rada okręgowa na dwa miesiące przed wyborami nawołuje publicznie do włączenia się w pracę przedstawicielstwa. Dzieje się to za pomocą organizacji seniorskich, domów seniorskich i domów starości, a także organizacji zajmujących się organizowaniem czasu wolnego seniorom. Każdy ma prawo do wysłania kandydatury. W przypadku dużej liczby zgłoszeń mogą zostać przeprowadzone wybory. Nie odbywają się one jednak w spektakularny sposób, nie ma dużych kampanii. Dobór członków odbywa się na zasadzie rozbudowanych konsultacji, nie zaś kampanii, w której są wygrani i przegrani³⁰.

PODSUMOWANIE

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że gminna rada seniorów sprzyja solidarności międzypokoleniowej oraz tworzy warunki do aktywności obywatelskiej (np. poprzez wydawanie opinii i formułowanie wniosków służących rozwojowi działalności samorządu na rzecz seniorów). Co łączy, a co dzieli polskie rady seniorów od organizacji seniorskich w Wielkiej Brytanii lub Niemczech? W pierwszej kolejności przynależność, która w naszym kraju ma charakter formalny, podczas gdy w Wielkiej Brytanii czy Niemczech grupy te działają na zasadzie wolontariatu. Kolejną kwestią jest zróżnicowany zakres kompetencji i skład. Co jednak istotne, przyświeca im jeden cel – aktywizowanie osób starszych w życiu publicznym.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Augustyniak M., *Prawa i obowiązki radnego jednostki samorządu terytorialnego. Praktyczna wykładnia przepisów prawnych, wzory uchwał i schematy działań*, Warszawa 2014.
- Borczyk W., Jachimowicz D., Nalepa W., *Gminne Rady Seniorów w praktyce – wybrane zagadnienia*, Nowy Sącz 2014.
- Kwiatkowski J., *Partycypacja społeczna i rozwój społeczny*, Warszawa 2003.
- Marchaj R., *Komentarz do art. 5c, [w:] Ustawa o samorządzie gminnym. Komentarz*, red. B. Dolnicki, Warszawa 2018.
- Moll T., *Rada seniorów – sposób realizacji potrzeby zwiększania aktywności społecznej osób starszych*, „Samorząd Terytorialny” 2015, nr 11.

³⁰ *Rady Seniorów w Niemczech*, <https://polityka.zaczyn.org/rady-seniorow-w-niemczech> [dostęp: 31.03.2019].

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Rady Seniorów w Niemczech*, <https://polityka.zaczyn.org/rady-seniorow-w-niemczech> [dostęp: 31.03.2019].
- Romaniuk P., *Istota partycypacji obywatelskiej w samorządzie terytorialnym elementem zarządzania i budowy zaufania do instytucji publicznych*, [w:] *Sprawiedliwość i zaufanie do władz publicznych w prawie administracyjnym*, red. M. Stahl, M. Kasiński, K. Właźlak, Warszawa 2015.
- Stokłuska E., *Fora seniorów w Wielkiej Brytanii – Program AGE UK Speaking Up For Our Age*, <https://partycypacjaobywatelska.pl/wp-content/uploads/2015/09/kejs-fora-seniorow-uk.pdf> [dostęp: 31.03.2019].
- Sztop-Rutkowska K., *Rady Seniorów w działaniu*, Białystok 2017.
- Śwital P., *Prawne formy udziału obywateli w życiu publicznym – wybrane aspekty*, [w:] *Prawa człowieka we współczesnym świecie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Śwital, W. Wojtyła, Radom 2018.

AKTY PRAWNE

- Rozstrzygnięcie nadzorcze Wojewody Kujawsko-Pomorskiego z dnia 14 marca 2014 r., N/ZS 2014/3/54, LEX nr 1483433.
- Statut Radomskiej Rady Seniorów, <http://bip.radom.pl/download/69/42282/statut.pdf> [dostęp: 30.03.2019].
- Uchwała nr 703/2014 Rady Miejskiej w Radomiu z dnia 17 marca 2014 r. w sprawie powołania Radomskiej Rady Seniorów i nadania jej statutu, <http://bip.radom.pl/ra/rada-miejska/uchwaly/26723,Uchwała-nr-7032014-w-sprawie-powolania-Radomskiej-Rady-Seniorow-i-nadania-jej-st.html> [dostęp: 30.03.2019].
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. 2019, poz. 506 ze zm.).

ORZECZNICTWO

- Wyrok NSA z dnia 6 lutego 2019 r., II OSK 3545/18, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/ii-osk-3545-18-charakter-prawny-uchwal-wydawanych-na-522724627> [dostęp: 31.03.2019].
- Wyrok NSA z dnia 27 października 2017 r., II OSK 349/16, LEX nr 2436163.